

εὐγενέστατον τῶν πολιτευμάτων καθίσταται τὸ πάντων ἀνοσιώτατον. Ὁ κυρίαρχος λαός, πιεζόμενος, κακοδιοικούμενος, ἐκμεταλλεύμενος, ἀπόλλυσι σὺν τῷ χρόνῳ τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ συνείδησιν, τὸ ἐλεύθερον κριτήριον. Τὸ πολίτευμα καθίσταται ὄργανον ἀδικίας μᾶλλον καὶ καταστροφῆς ἢ εὐνομίας καὶ ἀνορθώσεως.

Ἡ ἱστορία τοῦ ἐν Ἑλλάδι κοινοβουλευτισμοῦ εἶνε τραγὸν μαρτύριον, ὅτι τὸ πολιτεύεσθαι δεόν νὰ εἶνε ἔργον τῶν ἐναρέτων καὶ τῶν ἱκανῶν, ἐξαγακασμένων εἰς τοῦτο. Ἐν ἐναντίῳ περιπτώσει, ὁ κοινοβουλευτισμὸς τῆς φατριάς, τῆς ἀγνοίας καὶ τοῦ συμφέροντος θέλει προκαλέσῃ ἐπὶ τέλους κατ' ἀνάγκην τὴν πλήρη κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν ἐξάντλησιν, τὴν ἀναρχίαν.

ΙΒ΄.

15 Ἀπριλίου 1906

Τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ, δὲν δύναται νὰ λειτουργήσῃ ἄνευ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς λειτουργίας τοῦ κόμματος.

Ἐν τῷ νόμῳ, ἐν τῷ κομματικῷ ἀνταγωνισμῷ, ἐνυπολαμβάνει κατ' ἀνάγκην ἡ ζωὴ καὶ ἡ εὐρωστία τῶν ἰδεῶν, τῶν ἀπασχολουσῶν τὰς ἐλευθέρως κοινωνίας, ἄνευ τῶν ὁποίων ὁ πολιτικὸς βίος ἐξελισσεται ἐστερημένος πίσης ἐνεργείας. Ἡ ἰδέα ἄρα τοῦ κόμματος εἶνε ἡ ψυχὴ τοῦ πολιτικοῦ ὄργανισμοῦ.

Ὁ ἀνταγωνισμὸς οὗτος εἶνε συμφυῆς τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει. Πόλεμος πατῆρ πάντων. Οὐδὲ δύναται νὰ νοηθῇ ἡ ἀνθρωπίνῃ ἱστορία καὶ νὰ τελεσφορήσῃ ἄνευ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ὅστις καθίσταται ἡ ζωοποιὸς δύναμις τῆς συντηρήσεως καὶ τῆς προόδου.

Εὐθὺς ὡς ἡ ἀνθρωπίνῃ κοινωνία ἔσχεν ἐλευθέρως ὀργάνωσιν, εὐθὺς ὡς κατελύθη τὸ κράτος τοῦ ἀπολύτου δεσποτισμοῦ, δηλαδὴ τῆς παμβασιλείας τῆς μιᾶς βουλήσεως, ὁ ἄνθρωπος, ἐν τῇ κατανοήσει τῆς ἐλευθέρως αὐτοῦ φύσεως καὶ ἀτομικότητος, ἐνόησεν, ὅτι ἡ βούλησις αὕτη δεόν νὰ τύχῃ ἀπολύτου ἐξωτερικεύσεως καὶ πραγματώσεως ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ. Περὶ οὐδενὸς ἄλλου μεριμνᾷ καὶ διαφέρεται ὁ ἄνθρωπος μετὰ τσαύτης ἀφοσιώσεως καὶ ἐμπαθείας, ὅσον περὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ γνώμης. Ἐν τῇ θρησκευτικῇ αὐτοῦ συνειδήσει καὶ πίστει, ἐν ταῖς

φιλοσοφικαῖς, αἰσθητικαῖς, κοινωνικαῖς καὶ πολιτικαῖς ἰδέαις, ἢ προσωπικῇ αὐτοῦ γνώμῃ πρῆπει νὰ εἴνε ἡ κρατοῦσα. Τοιοῦτον εἶνε τὸ ἰδεῶδες, πρὸς ὃ φέρεται ὁ ἄνθρωπος, εὐθύς ὡς συνειδῆ ἑαυτῷ, νὰ καταστήσῃ εἰ δυνατόν τὴν γνώμην ταύτην κοινὸν τῆς ἀνθρωπότητος δόγμα.

Ἄλλ' ἡ γνώμη αὕτη, ἐν τῇ ἐξωτερικεύσει αὐτῆς. θέλει προσκρούσῃ κατ' ἀνάγκην πρὸς ἑτέραν ἢ ἑτέρας γνώμας. Ἐντεῦθεν ἡ σύγκρουσις, ἀπόρροια τῆς συζητήσεως ποικίλων γνώμων, τῆς διαφωνίας, ἅνευ τῆς ὁποίας δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ἐξέλιξις τῆς ἱστορίας.

Τὸ τοιοῦτο φαινόμενον τῆς συγκρούσεως τῶν γνώμων, τῆς διαφωνίας, ἐκδηλοῦται πρωτίστως ἐν τῇ πολιτικῇ λειτουργίᾳ τῶν ἐλευθέρων λαῶν. Ἐν παλαιότεροις καιροῖς, ὅποτε ὁ ἄνθρωπος δὲν ἦτο εἰς κατάστασιν νὰ σκεφθῇ ἀκόμη, ἀπεξεδέχετο τὰ πάντα ἀπὸ τῆς βασιλικῆς δυνάμεως καὶ βουλήσεως, ἀπὸ τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου ἀνθρώπου. Ὡς ἔλεγεν ὁ Σπένσερ, «οἱ βασιλεῖς ἦσαν κατὰ θεῖον δίκαιον ὑπέρτατοι ἐπὶ τῆς γῆς ἄρχοντες, διατάσσοντες δὲ ἠδύναντο ν' ἀναπλίσωσι πάντα τὰ κατ' ἄνθρωπον». Ἄλλ' ἤδη διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς ἰδέας τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου τὸ ὑπερφυῆς εἶδωλον τῆς μοναρχίας κατέπεσεν ὑπὸ τὰ κτυπήματα τῆς ἐλευθέρου σκέψεως καὶ τὸ κέντρον τῆς πολιτικῆς βαρύτητος μετέστη πρὸς τὸ κέντρον τοῦ λαοῦ. Ἀποτέλεσμα τῆς μεταβολῆς ταύτης εἶνε ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἐλευθέρου σκέψεως, ὡς δημιουργικῆς δυνάμεως ἐν ταῖς πολλαῖς καὶ ποικίλαις ἐκδηλώσει τοῦ κατ' ἄνθρωπον βίου.

Ἐκ τῆς συγκρούσεως τῶν ἐν ταῖς κοινωνίαις κατὰ φυσικὴν ἀνάγκην ἐκδηλουμένων καὶ ἀναπτυσσομένων προσωπικῶν γνώμων γεννῶνται παρὰ τοῖς ἐλευθέροις λαοῖς τὰ λεγόμενα πολιτικὰ κόμματα, ὅρος ἀπαράβατος τῆς ὑπάρξεως καὶ λειτουργίας τῆς ἐλευθερίας.

Ἡ ὑπαρξις καὶ ἡ λειτουργία πολιτικῶν κομμάτων ἐν τῷ βίῳ τῶν ἐλευθέρων λαῶν πλέον ἢ ἅπαξ ἔσχε θερμοὺς κατηγόρους καὶ ὑπερασπιστάς. Ἡ περὶ αὐτῶν συζήτησις ἐξακολουθεῖ μέχρι τῆς σήμερον, δὲν θεωρῶ δὲ ἀνάξιον τοῦ σκοποῦ, ὃν ἐπιδιώκει ἡ ἔρευνα αὕτη περὶ τῆς παρ' ἡμῖν λειτουργίας τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος, νὰ συνοψίσω σκέψεις τινὰς ἐγκρίτων δημοσιολόγων περὶ τοῦ ἀταγκοῦ ἢ τοῦ ἐπιβλαβοῦς τῆς ἐν ταῖς κοινωνίαις ὑπάρξεως καὶ λειτουργίας πολιτικῶν κομμάτων.

Ὁ Ἰταλὸς φιλόσοφος καὶ πολιτειολόγος Ἀντόνιος Rosmini ἀνα-
λέσθη ἐν τῇ Πολιτικῇ Φιλοσοφίᾳ αὐτοῦ τὸν σκοπὸν τῆς κοινω-

ρίας, δογματίζει περὶ τῶν κομμάτων τὰ ἐπόμενα : «Τὰ πολιτικὰ κόμματα παρακωλύουσι τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν κοινωνικὴν ἠθικὴν, δύνανται δὲ ν' ἀναγκάσωσιν εἰς τρεῖς ἀρχάς, τὰ ὕλικὰ συμφέροντα, τὰς ἐπὶ ἀρχαίων δοξασιῶν καὶ ἀπηροχαιωμένων ἐθίμων ἐρειδομένας γνώμας καὶ τὰ πάθη... Τίτι τρόπω λοιπ' ν' ἀμύνηται ἡ κοινωνία κατὰ τοῦ κινδύνου τῶν κομμάτων; Ἴδου ἐν τῶν δυσχερεστάτων προβλημάτων, ἕτινα προτίθενται εἰς τὸν πολιτικὸν ἄνδρα καὶ τὴν πολιτικὴν φιλοσοφίαν.

«Κατὰ τοῦ κινδύνου τούτου τῶν κομμάτων, τῶν δυναμένων ν' ἀφαιρέσωσι τὴν ἡσυχίαν τῶν τε κυβερνούντων καὶ τῶν κυβερνομένων, δύο προβάλλονται διέξοδοι :

α'. «Ἰσορροπία τῶν ἀντιπάλων κομμάτων, σύστημα τοῦ κοινοβουλευτικοῦ ἀνταγωνισμοῦ.

β'. «Κατίσχυσις τοῦ ἑνὸς κόμματος, ὥστε τὸ ἕτερον νὰ μὴ ἔχη ποτέ μῆτε θέλησιν, μῆτε ἰσχὺν νὰ στασιάσῃ· σύστημα τοῦ ἀπολυτισμοῦ».

Καὶ τὸ μὲν πρῶτον, λέγει ὁ φιλόσοφος, συντείνει μὲν ὅπως ἡ κοινωνία μὴ διατελῇ θῦμα τῆς ἐξουσίας ἑνὸς μόνου κόμματος, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἐξαρκέσῃ, ἅτε διατηροῦν τοὺς πολίτας ἐν καταστάσει ἐρεθισμοῦ. Ἐκτὸς δὲ τούτου, ἂν εἶνε δυνατόν νὰ ἐπικρατήσῃ ἐπὶ τινα χρόνον ἰσορροπία τῶν μεγάλων κομμάτων πρὸς ἄλληλα (δημοκρατικοῦ, ἀριστοκρατικοῦ, μοναρχικοῦ), δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ αὕτη μεταξὺ τῶν κομμάτων, ἀπειρασίθμων ὄντων, ὡς τὰ συμφέροντα, αἱ γνώμαι, αἱ συνήθειαι. Τελευταῖον δὲ τί εἶνε τὸ δυνάμενον νὰ διατηρήσῃ τὴν ἰσορροπίαν τῶν κομμάτων; ἢ εἶνε κόμμα καὶ τοῦτο, καὶ τότε εἰσερχόμεθα εἰς τὸ δεύτερον μέρος, ἢ εἶνε ὄν, ἰσχύμενον ὑπεράνω τῶν κομμάτων, καὶ τότε δεῖν νὰ εὐρεθῇ τι πάντη ἄσχετον πρὸς ταῦτα, τὸ ἀκίνητον σημεῖον τοῦ Ἀρχιμήδους.

«Οὐδ' εἶνε ἡ κοινωνία κάλλιον ἐξησφαλισμένη ἐν τῇ δευτέρᾳ υποθέσει... Ἀληθεύει μὲν, ὅτι κόμμα, ἅμα ἀνελθὸν ἐπὶ τὴν κυβέρνησιν, διορθᾷ ἀφ' ἧς κατέκτησε περιοπῆς ἀπόψεις τινὰς δικαιοσύνης καὶ εὐθύτητος, ἕως ἡγνόει πρότερον, ἀλλ' ἀμνημονεῖ τῆς σκέψεως, ὅτι δεῖν πάντοτε νὰ παρέλθῃ χρονικὸν τι διίλεμμα, πρὶν ἢ τὸ κόμμα, ἀνελθὸν εἰς τὴν κυβέρνησιν, ἀποκτήσῃ τὰς ἕξεις τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἠθικῆς, τὰς ἰδιαιτούσας ταῖς κυβερνήσεσι. Θὰ ἔχωμεν τότε κυβέρνησιν νόμιμον, ἀλλ' οὐκ ἀδίκην διότι κυβέρνησ' τὸ ἕτερον τῶν κομμάτων, ἀλλὰ διότι κόμμα τι ἐπαύσατο διατελοῦν κόμμα καὶ ἐγένετο νόμιμος κυβέρνησις. Ἐκτὸς δὲ τούτου αἱ

μειονοιηφία διαρρυνθμίζονται σὺν τῷ χρόνῳ, ἀναφλέγονται καὶ ἔπειτα ἀνατρέπουσι τὸ δεσπότην κόμμα... Ἄλλ' ἀμφότερα τὰ μέσα εἶνε ἀτελεσφόρητα· οὐδεὶς δὲ πολιτικὸς συνδυασμὸς ἐπαρκεῖ, ὅπως ἐξασφαλίσῃ διαρκῶς τὴν κοινωνίαν κατὰ τοῦ κακοῦ τῶν πολιτικῶν κομμάτων ἀποτελέσματος. Ἡ μόνη θεραπεία ἔγκειται ἐν τῇ παρακωλύσει τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν διὰ τῆς ὑγινοῦς ἀγωγῆς τῶν μελλουσῶν γενεῶν». ¹

Τούτων οὕτως ἔχοντων, ὅποια εἶνε ἡ ἔννοια τοῦ πολιτικοῦ κόμματος; Ὁ αὐστηρὸς πολιτειολόγος δὲν διατίθει νὰ χαρακτηρίσῃ τοῦτο διὰ τοῦ ἐπομένου ἀφορισμοῦ: «Πολιτικὸν κόμμα εἶνε ἄθροισμα ἀνθρώπων, συνεταιριζομένων ρητῶς ἢ σιωπηλῶς, ὅπως ἐπιδράσωσιν ἐπὶ τῆς κοινωνίας καὶ ποιήσωσιν αὐτὴν ὑποχείριον τῇ ἰδίᾳ ὠφελείᾳ. Τὸ κόμμα σκοποῦν προίθεται τὴν ἑαυτοῦ ὠφέλειαν, ὅχι δὲ τὴν δικαιοσύνην, τὴν εὐθύτητα, τὴν ἠθικὴν ἀρετὴν. Ὅθεν κόμμα καὶ εὐθύτης, δικαιοσύνη καὶ ἠθικὴ ἀρετὴ εἶνε ἀντίθετα.

Ἄφοῦ ἐπεκαλέσθη τὸν Rosmini ἐν τῇ ἀναλύσει ταύτῃ τῆς θεωρίας τῶν κομμάτων, δὲν θεωρῶ ἐπίσης ἄσκοπον ν' ἀναδημοσιεύσω ἐνταῦθα ἀπόσπασμα πραγματείας περὶ τῶν κομμάτων τοῦ ἐπίσης Ἰταλοῦ φιλοσόφου καὶ πολιτειολόγου Gioberti ἐκ τοῦ πολυθρῦλῆτου αὐτοῦ βιβλίου «Del rinnovamento civile d'Italia». «Τὰ κόμματα, λέγει ὁ περιώνυμος συγγραφεύς, εἶνε ἀποτελέσματα στοιχειώδους καὶ ἑλλειποῦς ἐπιστήμης, εἶνε δ' ἐν μέρει κληρὸς τῆς ἀρχαίας βαρβαρότητος, ἀλλὰ βελτιωμένος. Ἐν τῇ βαρβαρότητι ἡ διαφορὰ διεξήγετο βιαίως καὶ ἔλύετο διὰ τῶν ὅπλων, ἀλλὰ σήμερον ὁ ἀγὼν τελεῖται ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἔργων, ἀντικαθίσταται δὲ ἀντὶ τῶν πληγῶν καὶ τῆς βίας ἡ δianoia καὶ ὁ λόγος... Σὺν τῇ ἐπιδόσει τοῦ πολιτισμοῦ τὰ κόμματα βελτιοῦνται, καθίστανται εὐθύτερα, ἀνεκτικώτερα, φιλοφρονέστερα καὶ συνδιαλλακτικώτερα, μεταβαίνουσιν ἀπὸ τῶν λιβέλλων καὶ τῶν κρυφίων συνεταιρισμῶν εἰς τὸν τύπον καὶ εἰς τὰ βουλευτήρια, προσλαμβάνουσι μορφὴν μᾶλλον συγκεκριμένην καὶ ἀπρευδεστέραν, ἀπὸ ἰδιωτικῶν καὶ πολλάκις κρυφίων γίνονται δημόσια, ἀπὸ ἐπιβλαβῶν ὠφέλιμα καὶ ἀποκαλοῦνται ἀντιπολίτευσις. Πρὸς δὲ ἀποβάλλουσιν ἡμέρα τῇ ἡμέρα τὴν σπουδαιότητα καὶ τὴν ἰσχὴν αὐτῶν, ὥστε ἂν ποτε ἡ πρόοδος ἦπιετο τοῦ κατακορύφου σημείου, τέλεον θὰ διελύοντο. Ἡ ὑπαρξὶς ἄρα κόμ-

1 Μιγρέτη τὰ πολιτικὰ Κόμματα (ἑλλην. μετάφρασις).

ματος, κατὰ τὸν Gioberti, σημαίνει κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν ἀτέλειαν, σημαίνει τι τὸ στερητικόν, τὸ ἐλλιπές, τὸ διεφθαρμένον, τούτου δ' ἕνεκα τὰ κόμματα καὶ αἱ πολιτικαὶ φατρίαι καλοῦνται καὶ διαιρέσεις, τοῦθ' ὁ περὶ δηλοῖ ἔλλειψιν ἐνότητος, ἰσχύος. Ἐποφεῖ ἢ ἢ ἐπιβλαβῆ τὰ κόμματα ὑφίστανται, ἔχουσι ἄρα λόγον ὑπάρξεως, τοῦλάχιστον τό γε νῦν ἔχον, κατὰ τὴν ἐνεστῶσαν πολιτικὴν περίοδον τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐκ τούτου ἢ περὶ αὐτῶν συζητήσεις καὶ αἱ διχογνωμίαι. Ἐπεκαλέσθη προὐδὸν τὴν γνώμην δύο τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἰταλικῆς παλιγγενεσίας, τοῦ Rosmini καὶ τοῦ Gioberti, δυσμενῶς ἀμφοτέρων φρονοῦντων περὶ τῶν πολιτικῶν κομμάτων. Ἐναντία τούτοις φροεῖ ὁ Γερμανοελβετὸς Bluntschli ἐν πολλοῦ λόγου ἀξίῳ συγγράμματι. Κατὰ τὸν πολιτειολόγον τοῦτον, ὑποσιάντα τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Γερμανοῦ Θεοδώρου Rohmer, «τὰ πολιτικὰ κόμματα εἶνε ἐκδήλωσις τῆς κοινωνικῆς δραστηριότητος λαοῦ τινος· ἐν ἣ ὁμοῦ περιπτῶσει ταῦτα διατελοῦσιν ἀπονεναρκωμένα, ὁ λαὸς κατέχεται ἐκ ραθυμίας καὶ ἀδιαφορίας. Τὰ πολιτικὰ ἄρα κόμματα εἶνε ἐπὶ τοσοῦτον ἰσχυρὰ, καθ' ὅσον ὁ πολιτικὸς βίος εἶνε πλουσιώτερος καὶ μᾶλλον ἐλεύθερος. Ἡ ἱστορία τῆς ρωμαϊκῆς δημοκρατίας, ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀγγλικῆς μοναρχίας καὶ τῆς ἀμερικανικῆς συμπολιτείας δὲν ἐρμηνεύονται ἄλλως ἢ διὰ τῶν κομματικῶν ἁγῶνων. Ἡ κομματικὴ ἄμιλλα καὶ ὁ ἀνταγωνισμὸς ἀναδεικνύουσι τοὺς ἀρίστους πολιτικοὺς θεσμοὺς καὶ ἀποκαλύπτουσι δυνάμεις τέως λανθαστάς. Ἐκ τούτου προκύπτει, ὅτι δὲν πρέπει νὰ φρονοῦμεν, ὡς δευλαί τινες ψυχαί, ὅτι τὰ πολιτικὰ κόμματα εἶνε ἀδυναμία καὶ τόσος τῶν νεωτέρων πολιτειῶν· τοῦναντίον, εἶνε τεκμήριον ζωῆς ὑγιοῦς καὶ ἰσχυροῦς.

«Δὲν εἶνε ἐνάρετος ὁ εἰς οὐδὲν κόμμα ἀνήκων πολίτης, δὲν εἶνε δ' ἔπαινος, ἀλλὰ μομφὴ ἐκτοξευομένη κατὰ τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρός, τὸ λεγόμενον, ὅτι διατελεῖ ἀλλότριος πρὸς τὰ κόμματα. . . . Μόνον παρὰ ταῖς μοναρχίαις ὑπάρχει ἀνήρ, ὅστις πρέπει νὰ μένη ἐκτὸς καὶ ὑπεράνω τῶν κομμάτων, ὁ βασιλεὺς. Καθῆκον ἔχει οὗτος νὰ παρέχη ἐκάστῳ τούτων προστασίαν καὶ κηδεμονίαν ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ κοινοῦ δικαίου, λαμβάνων δ' ὑπ' ὄψει τὸ εὐτρεπτον ρεῦμα τῆς δημοσίας γνώμης, νὰ καλῆ εἰς τὴν κυβέρησιν τὸ κόμμα, τὸ κάλλιον αὐτὴν ἐκπροσωποῦν. Δέον ὁμοῦ τὸ κόμμα νὰ μὴ συγγένηται πρὸς τὴν φατρίαν· αὕτη εἶνε ἡ ἐκτροπή καὶ ἡ παραβίασις ἐκείνου, καθίσταται δὲ τῇ πολιτεῖα τοσοῦτον ἀλεθρία, ὅσον τὸ κόμμα εἶνε ἀφέλιμον. . . . Ἡ φατρία εἶνε φιλαντία, ἥτις θριαμ-

βεύσασα καρποῦται τὴν πολιτείαν ἐπὶ ἰδίᾳ ὠφελείᾳ. Τὸ κόμμα ἔχει πάντοτε δύο συμφέροντα, ἴδιον καὶ καθολικόν, ὡς ἕκαστος πολίτης, ὡς ἕκαστον σωματεῖον· πρέπει ὁμῶς νὰ ὑποτάσῃ τὸ ἴδιον συμφέρον εἰς τὸ καθολικόν. Ὡστε δύναται τις εἰπεῖν, ὅτι τὸ κόμμα καθίσταται φατρία, ἢ φ. τρία καθίσταται κόμμα δι' ἀνατροπῆς τῶν πόλων κατὰ τὸ ἐκείστοτε ὑπερισχῶν ἴδιον ἢ καθολικόν συμφέρον¹.

Πολλοὺς αἰῶνας πρὸ τοῦ Bluntschli εἶχεν ἤδη δογματίσῃ ὁ Πλάτων, ὅτε ἡ μὲν ἐπιδημία ἐν τῇ πολιτείᾳ τοῦ ἰδίου συμφέροντος διασπᾶ, ἡ δὲ ἐπιδημία τοῦ κοινοῦ συμφέροντος συνδέει τὰς πόλεις. Ἡ ἐθνικὴ ἡμῶν ἱστορία διατελεῖ ἀψευστὸν μαρτύριον τοῦ δόγματος τούτου. Παραλείπων τὰ παλαιά, ἐπικαλοῦμαι τὰ γεγονότα τῆς ἐθνεγερσίας τοῦ 1821. Σωτηρωμένοι οἱ Ἕλληνες, ἐθαυματούργουν, ἐνῶ περιήρχοντο εἰς τὴν ἐσχάτην ἀδυναμίαν καὶ πτώσιν ἐνεκα τῶν διαιρέσεών των. Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς τάξεως τῆς πολιτείας ἐπεκράτητο ἡ φατρία, στυγερὰ ἐρωτύς, εἰς οὐδὲν ἀποβλέπουσα ἢ εἰς τὴν θεραπείαν τοῦ πάθους, τοῦ μίσους, τοῦ συμφέροντος. Μετὰ παρέλευσιν ὀγδοηκονταετίας τὰ πράγματα δὲν μετεβλήθησαν τὸ παράπαν. Ἡ φατρία εἶνε ἡ κυρία πολιτικὴ, ἢ μᾶλλον ἡ ἀντιπολιτικὴ δύναμις ἐν Ἑλλάδι. Προβαίνει τις μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι ἐν τῇ πατρίδι ἡμῶν, παρὰ τὰς περιπετείας καὶ δοκιμασίας, ἃς ὑπέστημεν, δὲν κατενοήθη ἔτι ἡ ἔννοια τοῦ κράτους. Τὸ πᾶν εἶνε τὸ ἄτομον, τὰ συμφέροντα τοῦ ὁποίου τίθενται συνήθως ὑπεράνω τῶν συμφερόντων τοῦ κοινοῦ. Ἐντεῦθεν ἡ ἐπικράτησις τῆς φατρίας, κυριαρχούσης ἐν τῇ διευθύνσει τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, ἀδιαφοροῦσης, ἂν ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως αὐτῆς δύναται νὰ διακυβευθῶσιν ὑπερότατα ἐθνικὰ συμφέροντα. Ὁ λαός, μεθυσκόμενος ἐκ τοῦ φανταστικοῦ φανατισμοῦ, παρέχει τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν πολιτικὴν δμάδα, νομίζων, ὅτι πραγματοποιῆται τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ ἰδεῶδες διὰ τῆς προσελεύσεως εἰς τὴν ἐκλογικὴν κάλπην. Περὶ τῶν λοιπῶν κοινωνικῶν ἐγγυήσεων, περὶ τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ἐλευθερίας, περὶ τῆς δημοσίας ἀσφαλείας, περὶ τῆς ἰσῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης, περὶ τῆς συγκοινωνίας, τῆς ἐκπαιδεύσεως, τῆς στρατιωτικῆς συντάξεως, οὐ μέλλει αὐτῷ πάντα ταῦτα θεωροῦνται δευτερεύοντα πρὸ τῆς κυριαρχίας τοῦ σφαιροῦ. Αἱ δὲ λεγόμεναι διευθύνουσαι τάξεις; Ὡς εἶπον ἐν τῷ

1 Character und Geist der politischen Parteien.

προηγουμένω ἄρθρῳ, τοιαῦται δὲν ὑπάρχουσιν ἐν Ἑλλάδι. Ὁ ἀτομισμὸς παρ' ἡμῖν διατελεῖ ἐπὶ τοσοῦτον ὑπερφίαλος, ὥστε πρὸ τοῦ ἐναγοῦς βωμοῦ τοῦ ἐγώ, δηλαδὴ τοῦ προσωπικοῦ συμφέροντος, τῆς ὑποκειμενικῆς φιλαυτίας καὶ ἁδιαφορίας, ἠνυσιάζεται πᾶσα ἀρετὴ, αὐτὴ ἢ ἔννοια τοῦ στοιχειωδεστάτου καθήκοντος, τῆς περὶ τῶν κοινῶν μερίμνης. Πάντες κατακρίνουσι τὰ παρ' ἡμῖν ἔκτροπα· ἀλλ' οὐδεὶς ἐννοεῖ νὰ ταράξῃ τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ γαλήνην καὶ συντελέσῃ κατὰ τὸ ἐνὸν πρὸς βελτίωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων. Καὶ δέον εἰς τὴν ἐνοχον ταύτην τῶν διευθυνουσῶν τάξεων ἁδιαφορίαν ν' ἀποδοθῇ ἢ φράγλη κατάστασις, ἢ στυγερὰ νόσος, ἢ ὀσημέραι ἐξαντλοῦσα καὶ ἀποσυνθέτουσα τὸν κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν ὄργανισμὸν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Τὸ πολιτικὸν κόμμα κατέστη φατρία. Τοιοῦτον εἶνε τὸ ἀποτέλεσμα πολιτικοῦ βίου ὀγδοήκοντα περίπου ἐτῶν ἐν τῷ ἀπελευθερωθέντι ἑλληνικῷ κράτει.

Ὁ γνωστὸς Ἰταλὸς συγγραφεὺς καὶ πολιτικὸς ἀνὴρ Μάρκος Μιγκέτης, ἐν τῇ περὶ πολιτικῶν κομμάτων καὶ τῆς ἐπιδράσεως αὐτῶν ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης πολυτίμῳ αὐτοῦ μελέτῃ, ἐξ ἧς οὐκ ὀλίγα ἐδανείσθη ἐν τῷ ἄρθρῳ τούτῳ, παρουσιάζει τὴν Ἑλλάδα ὡς τὸ χείριστον τῆς κοινοβουλευτικῆς ἀκολασίας ὑπόδειγμα. Μετὰ πάροδον, λέγει, ἐλευθέρου πολιτικοῦ βίου πολλῶν δεκαετηρίδων, ἢ ἀληθῆς ἐπίδοσις ἐν τῇ διοικήσει, τῇ ἐκπαιδεύσει, τοῖς δημοσίοις ἔργοις, τῇ γεωργίᾳ, ἢ αὔξησις τοῦ δημοσίου πλούτου εἶνε ἐλάχιστη, αὐτὴ δὲ ἢ δημοσία ἀσφάλεια κακῶς πάντοτε ἐπιτηρεῖται. Ἀναγινώσκει τις ἐν τῇ πραγματείᾳ τοῦ Émile Burnouf, δημοσιευθεῖσα ἐν τῇ «Ἐπιθεωρήσει τῶν Δύο Κόσμων», τὰ ἐπόμενα ἀλγεῖνὰ περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι πολιτικῆς καταστάσεως: «Τὰ μᾶλλον ἀξιοσέβαστα πρόσωπα ἀπαξιοῦσι νὰ μετάσχῃ τῆς Βουλῆς τούναντίον μέλη αὐτῆς διατελοῦσι μικροφιλόδοξοί τινες· ἀποδύεται εἰς τὴν πολιτικὴν ἢ ὑποστάθμη τῶν ραδιούργων καὶ τῶν μονομαχῶν, αἱ βουλευτικαὶ σύνοδοι σπαταλῶνται δλόκληροι εἰς ἀκάροπους ἀπαγγελίας, εἰς βαναύσους ὑβρεῖς, εἰς προσωπικὰς κατηγορίας, ὅτε δ' ἐγγίξει ἢ τελευταία ἡμέρα, ἐπιψηφίζονται ἀσυζητητῆ ἀπαντα τὰ προταθέντα νομοσχέδια. Ἐν ἓκ τῶν μᾶλλον χαρακτηριστικῶν ἰδιωμάτων τῆς ἑλληνικῆς Βουλῆς εἶνε τοῦτο, ὅτι κατὰ τὴν ἐναρξιν τῆς συνόδου οἱ ἀγελαῖοι ἅπαντες εἶνε ὑπουργοί, ἀλλ' ἠρέμα καὶ κατὰ μικρὸν προσέρχονται εἰς τὴν ἀντιπολίτευσιν, μόνοι δ' οἱ ἐπιτυχίντες ἀξιώματος δια-

μένουσι πιστοί, ὥστε τῇ ἀληθείᾳ ὑπουργεῖον δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ κρατηθῇ ἐπὶ μακρὸν χρόνον κατὰ τῶν συνασπισμῶν»¹...

Ἡ θλιβερὰ εἰκὼν, καίπερ ἐκ τοῦ φυσικοῦ εἰλημμένη, δύναται νὰ θεωρηθῇ ἴσως ἐν τισιν ὑπερβολικὴ. Δυστυχῶς, εἰ καὶ παρῆλθε πλέον ἢ τριακονταπενταετία, ἀφ' ἧς ἐγράφησαν τ' ἀνωτέρω, ἡ παρ' ἡμῶν πολιτικὴ κατάστασις δὲν ἐβελτιώθη. Τὰ ὄργανα τῆς πατρίας ἐξακολουθοῦσιν ἀναισχυντότερον τελούμενα ἐπὶ ζημίᾳ τοῦ τε ἐλευθέρου καὶ τοῦ ἀλυτρώτου ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Ποῖα εἶνε τὰ κατορθώματα τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πατριασμοῦ κατὰ τὴν τελευταίαν τεσσαρακονταετίαν ;

Σημειῶ ἐνταῦθα τὰ κυριότατα :

Ἄστοχος ἐξωτερικὴ πολιτικὴ, ἐκ τῆς μὴ ὑπάρξεως στρατοῦ καὶ ναυτικοῦ, κατὰ τὴν κρητικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866, κατὰ τὸν ρωσσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1887, κατὰ τὴν ἀκαταλόγιστον ἐπιστράτευσιν τοῦ 1885. Χρεωκοπία ἐν ἔτει 1892. Καὶ κορωνὴς πάντων ὁ ἀνόσιος ἐκεῖνος πόλεμος τοῦ 1897· ἀφαίρεσις ἑλληνικοῦ ἐδάφους· οἰκονομικὴ ὑποδούλωσις τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ὑπὸ ξενικὸν ἔλεγχον. Ἐξακολούθησις τῆς στρατιωτικῆς ἀσυνταξίας.

Ἐκ τῆς ἐν τῷ προσεχεῖ ἄρθρῳ ἐκτεθησομένης ἱστορικῆς ἐπισκοπῆσεως τῆς δράσεως τῶν ἐν Ἑλλάδι πολιτικῶν κομμάτων ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως μέχρι τῆς σήμερον θὰ καταδηλωθῶσιν ἔτι μᾶλλον διὰ τῶν πραγμάτων αἱ καταστροφαί, ὡς ἐπήνεγκεν ὁ ψευδοκοινοβουλευτισμὸς ἐπὶ τοῦ ἐλευθερωθέντος ἑλληνικοῦ κράτους.

ΙΓ'.

28 Ἀπριλίου 1906

Ὡς ὑπεδείκνυον ἐν τῷ προηγουμένῳ ἄρθρῳ, κοινοβουλευτικόν, καὶ ἐν γένει ἐλεύθερον πολίτευμα, εἰς ὃ δικαιοῦνται νὰ μετέχωσι πάντες οἱ κοινωνικοὶ καὶ πολιτικοὶ παράγοντες λαοῦ τινος, δὲν δύναται τὸ παράπαν νὰ νοηθῇ ἄνευ τῆς λειτουργίας τοῦ κόμματος. Διὰ τῶν κομμάτων, τῶν ἀντιθέσεων, τῆς ἐξ αὐτῶν ἐπερχομένης συνθέσεως, ἀποκαθίσταται ἐπὶ τέλος ἡ κοινωνικὴ τάξις καὶ ἁρμονία, ὁ κόσμος, ἡ ἐνότις

¹ Revue des deux Mondes (1870, τόμ. πζ', σελ. 993).

ἐν τῇ ποικιλίᾳ. Ἡ κομματικὴ ἀμιλλα καὶ ὁ ἀνταγωνισμὸς ἀναδεικνύουσι τοὺς ἀρίστους πολιτικούς θεσμούς καὶ ἀποκαλύπτουσι δυνάμεις τέως λανθανούσας. Ἄλλ' ἡ ἀμιλλα αὕτη, πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ, προϋποτίθῃσι κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν ἀνατροφὴν, ἀ ρ ε τ ῆ ν, ἄνευ τῆς ὁποίας, ὡς ἐφρόνει ὁ Μοντέσκιο, καθίσταται δυσχερὴς ἡ λειτουργία τῶν ἐλευθέρων πολιτευμάτων. Ἐν Ἑλλάδι δυστυχῶς δὲν ὑφίστατο ἡ ἀρετὴ αὕτη, καθ' ὃν χρόνον οἱ πολιτικοὶ ἰδεολόγοι ἐπεζήτουν Σύνταγμα, ἄκρατον ἐλεύθερον πολίτευμα, καὶ τοῦτο οὐχὶ ὡς μέσον, ἀλλ' ὡς σκοπὸν. Ἡγνόνουν, ὅτι τὸ πολίτευμα, ἵνα λειτουργήσῃ σκοπίμως καὶ θετικῶς, δεόν τ' ἀπορρῆ ἀπὸ τῆς πολιτικῆς συνειδήσεως τοῦ λαοῦ, νὰ εὐγγάνη δημιούργημα τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ συνθέσεως.

Ἄλλ' ὅποια ἦτο ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις καὶ κατάστασις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τὴν ἐπαύριον τῆς κηρύξεως τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, ὅποτε οἱ παρασιτάται αὐτοῦ, οἱ ἀντιπρόσωποι, συνήρχοντο ἐν Ἐπιδαύρῳ πρὸς δημιουργίαν πολιτικοῦ καθεστώτος, εἰλημμένου ἐκ τῶν μᾶλλον φιλελευθέρων πολιτευμάτων τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν συγχρόνων λαῶν; Ἐν τῇ συνειδήσει τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἵτινες παρὰ τὰς ὕχθας τοῦ Δουνάβεως, ἐν τῇ μονῇ τῆς Ἁγίας Λαύρας, ἐν Καλαμάτῃ, ἐν Ὑδρῃ, ἐκήρυττον τὴν ἐθνικὴν ἀπελευθέρωσιν, ὁ δαίμων τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς αὐτονομίας ἦτο φλογερὸς καὶ ἀκατάβλητος, ἦσαν ἱκανοὶ νὰ προβῶσιν, ὅπως καὶ προέβησαν, εἰς τὰς ὑψίστας τῶν θυσιῶν, ἀλλ' οἱ ἄνδρες οὗτοι, παρὰ τὸ ὑπερφυῆς αὐτῶν μένος, ἦσαν ἀνίκανοι νὰ κατανοήσωσι τὰς συνθήκας τῆς συντάξεως καὶ τῆς λειτουργίας ἐλευθέρου πολιτείας. Ἄν οἱ Ἀμερικανοὶ τῆς ἐπαναστάσεως, οἱ ἀπόγονοι οὔτοι τῶν φιλελευθέρων καὶ ἀνεξαρτήτων θεμελιωτῶν τῶν βρετανικῶν ἀπικιῶν ἐν τῇ νέᾳ Ἡπείρῳ κατὰ τὸν δέκατον ἑβδομον καὶ δέκατον ὕγδρον αἰῶνα, ἐλεύθεροι καὶ αὐτόνομοι ἐξ ἱστορικῶν παραδόσεων καὶ ἐκ προτεσταντικῆς ἀνατροφῆς, πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἀγῶνος αὐτῶν κατὰ τῆς Μητροπόλεως ἠναγκάζοντο ν' ἀναθέσωσι τὴν ὑπάτην ἀρχὴν εἰς τὸν ἀπαράμιλλον Βασιγκτῶνα, εἰ μᾶλλον ὑπεχρεοῦντο νὰ πράξωσι τοῦτο οἱ ἐθνικοὶ ἐπαναστάται καὶ ἀγωνισταὶ τοῦ 1821.

Δυστυχῶς ἡ φαιρία, ἐν ἀπάσαις αὐτῆς ταῖς ἐκδηλώσεσι καὶ ταῖς συνεπειαῖς, ὑπῆρξεν ὁ θεμελιώδης, ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐν ταῖς Βουλαῖς, ἐν τῷ Ἐκτελεστικῷ τῶν χρόνων ἐκείνων ἡ πολιτικὴ διαίρεσις.

καὶ αἱ ἐξ αὐτῆς προσωπικαὶ διαμάχαι δὲν ἐπέτρεπον τὴν σύνταξιν καὶ τὴν ὀργάνωσιν εὐκόσμου καὶ ἰσχυρᾶς πολιτικῆς δυνάμεως, κυβερνήσεως, δυναμένης ν' ἀνταποκριθῆ ἰσχυρᾶς περιστάσεις, ὑφ' ἧς διετέλει τὸ ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγωνιζόμενον ἑλληνικὸν γένος. Ἄπαντες οἱ πρωταγωνισταὶ ὑπετάγησαν εἰς τὸν κομματικὸν δαίμονα, εἰς τὴν φαιδρίαν, μὴ δισταζόντες νὰ προβαίνωσιν ἐνίοτε, χάριν τῆς πατρίδος, καὶ μέχρις ἐγκλήματος. Οἱ στρατιωτικοὶ ἀρχηγοὶ (οἱ καπεταναῖοι), οἱ πολιτικοὶ (οἱ κοτζαμπάσηδες), δῦσαντο πρὸς ἀλλήλους, ἀμιλλώμενοι περὶ κατισχύσεως, οὐχὶ χάριν τῆς πατρίδος, ἀλλὰ χάριν τῶν κομματικῶν αὐτῶν παθῶν καὶ συμφερόντων. Δὲν ἐδίστασαν οἱ ταλαίπωροι ἄνθρωποι νὰ προβῶσι καὶ μέχρις ἐμφυλίων σπαραγμῶν, μόλις ἀποφασίζοντες νὰ τείνωσιν ἀλλήλους τὴν χεῖρα, καθ' ἣν στιγμήν ὁ ἐχθρὸς, ἐπωφελούμενος τῶν διαιρέσεων τούτων, ἠπέλκει αὐτὴν τὴν καταστροφὴν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἄλλ' ὅτι καθίστησιν ἔτι μᾶλλον ἀδικαιολόγητον καὶ ἀξίαν σιγματισμοῦ τὴν σύγκρουσιν ταύτην τῶν πολιτικῶν φατριῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆς ἐπαναστάσεως, εἴτε ἢ ἐπιδιώξεις τῆς συμμαχίας ταύτης ἢ ἐκείνης τῶν εὐρωπαϊκῶν κυβερνήσεων, ἐξ ὧν οὐδεμία βεβαίως, καὶ τότε καὶ σήμερον, ἔτρεφε πραγματικὴν στοργὴν καὶ ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῆς πραγματώσεως τοῦ ἐθνικοῦ σκοποῦ τῶν ἀγωνιζομένων Ἑλλήνων, οἵτινες, ἀντὶ νὰ δίδωσι προσοχὴν εἰς τὰς συμβουλὰς τῶν πραγματικῶν φίλων τῆς ἡμετέρας πατρίδος, συνωμότουν μετὰ τῶν ραδιούργων ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς φιλοδόξου εὐρωπαϊκῆς κυβερνήσεως. Τὸ δὲ κακὸν τοῦτο τῆς ἀναμίξεως τῶν ξένων εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Ἑλλάδος πράγματα ἔτι μᾶλλον ἠὺξήθη καὶ ἀνεπτύχθη μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν ἐλευθέρως ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Καποδίστριαν πολιτείας.

Ἐπὶ τῆς διοικήσεως τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ὅστις ἂν κατενοεῖτο προσηκόντως ὑπὸ τῶν ἐν Ἑλλάδι πολιτευομένων καὶ δὲν ἐρραδιουργεῖτο ὑπὸ τινων ἀντιπροσώπων ξένων κυβερνήσεων, ἠδύνατο νὰ καταστῆ ὁ κατ' ἐξοχὴν συνθετικὸς καὶ δημιουργικὸς ἀνὴρ τῆς νέας πολιτείας, τὰ πολιτικὰ κόμματα, τὸ τῶν κοτζαμπάσηδων καὶ τὸ τῶν καπεταναίων, ὑποστάντα ριζικὴν μεταμόρφωσιν κατὰ τὰς πολιτικὰς ἀνάγκας τῆς ἐποχῆς, τὴν ἐπιτροπὴν καὶ τὰς ραδιουργίας τῶν ἐπιτετραμμένων τῶν ξένων κυβερνήσεων, μετωνομάσθησαν ὡσσοικὸν κόμμα, ἀγγλικόν, γαλλικόν. Ἐφερον τὸν τίτλον τοῦτον ὑπερηφάνως, ἐσεμνύοντο ἐπ' αὐτῶ, δὲν ἐδίσταζον

δὲ παρρησίᾳ καὶ ἀνερευθριάστως νὰ συνεννοῶνται μετὰ τῶν ξένων χάριν τῆς ἐπιτυχίας ἐσωτερικῶν κομματικῶν συμφερόντων. Αὐτὸς δὲ Καποδίστριας, ὁ ἐν παρελθόντι χρόνῳ διατελέσας εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ρωσικῆς κυβερνήσεως, ὑπεστηρίζετο ὑπὸ τῆς ρωσικῆς φιλίας, οὗ ἕνεκα προὐκάλει τὰς ἀντεκδικήσεις καὶ τὴν ἀντίδρασιν τῆς ἀγγλικῆς καὶ γαλλικῆς φιλίας, ὑποστηριζομένων ὑπὸ τῶν πολιτικῶν ἀντιπροσώπων τῶν δύο τούτων Δυνάμεων, οἵτινες πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐχαρακτηρίζοντο καὶ ὡς συνταγματικοί, πρόμαχοι τῶν φιλελευθέρων ἰδεῶν. Ἐπιπτε μετὰ τινα χρόνον εὐδοκίμου καὶ πρακτικῆς διοικήσεως ὁ ἱκανώτατος καὶ ὀξυνοῦσιτος πολιτικὸς ἀνὴρ τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος, ἐπιπτε θῦμα τοῦ φιλιασμοῦ καὶ τῆς ἀρχολιπαρίας, καὶ ἀνήρχετο εἰς τὸν θρόνον τοῦ νεοτεύκτου ἑλληνικοῦ κράτους ὁ Ὀθων. Ἄλλ' ἢ ἀπόλυτος μοναρχία, ἢ ἐγκαθιδρυθεῖσα ἐν Ἑλλάδι, δὲν ἠδυνήθη νὰ καταστρέψῃ τὰ ξενόνημα κόμματα, οὐδὲ τὴν ἐπιβλαβῆ αὐτῶν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν πραγμάτων. Αὐτὴ ἢ Ἀντιβασιλεία δὲν κατώρθωσε νὰ χειραφετηθῇ ἐκ τοῦ ξενικοῦ ζυγοῦ καὶ ὑπετάγη εἰς τὰς βλέψεις καὶ τὴν ἐπιρροὴν ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς πολιτικῆς. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μεταβολῇ τῆς τρίτης Σεπτεμβρίου, ὅπως καὶ πρότερον, οἱ πρέσβεις τῶν Μεγάλων, τῶν καὶ προστατίδων, Δυνάμεων, οὐ σμικρὸν ἐλάμβανον μέρος, ὃ περ καὶ ἐξηκολούθησαν λαμβάνοντες καὶ μετὰ ταῦτα μέχρι τῶν τελευταίων ἡμερῶν τῆς βασιλείας τοῦ Ὀθωνος, ὡς εἶπον δ' ἐν προηγουμένῳ ἄρθρῳ, καὶ αὐτὴ ἢ ἔξωσις αὐτοῦ ὑφείλεται πρωτίστως εἰς τὰς ραδιουργίας ξένης κυβερνήσεως, ἀπὸ πολλοῦ χρόνου δυσηρεστημένης κατὰ τοῦ ἀτυχοῦς βασιλέως, ἀγανακτούσης δὲ ἐν ἔτει 1862 ἕνεκα τῆς πανελληνίου ἐθνικῆς πολιτικῆς τοῦ πράγματι Ἑλληνοῦ ἡγεμόνος.

Εὐτυχῶς ἀπὸ τῆς ἐξώσεως τοῦ Ὀθωνος αἱ ξενικαὶ πολιτικαὶ ἐπιρροαὶ ἠλαττώθησαν οὐκ ὀλίγον, ἀν καὶ δὲν ἐξέλιπον ἐξ ὀλοκλήρου. Κατηργήθησαν οἱ ξενικοὶ τίτλοι τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ πολιτικοῦ κόμματος, ἀλλὰ τίς δύναται νὰ μὴ ἀποδεχθῇ, ὅτι καὶ κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα τῆς τελευταίας τεσσαρακοστιαετίας ἐν ταῖς ἐκτάκτοις καὶ κρισίμοις στιγμαῖς ἐθνικῆς τιμῆς ἀποφάσεως καὶ ἐνεργείας ἢ ξένη πολιτικὴ δὲν ἐπρωτοστάτησε διὰ τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν λόγον, παρακωλύσασα μετὰ σατανικῆς ἐπιτηδειότητος οἰανδήποτε σοβαρὰν ἐνέργειαν, τούτου δ' ἕνεκα πλεῖστα δεινὰ ἐπεσωρεύθησαν ἐπὶ τῆς ταλαίνης πατρίδος; Ὁ φανατισμὸς, ἢ ἄρνησις καὶ ἢ ὀλιγωρία τοῦ κοινοῦ συμφέροντος ὑπέταξαν ἐν τῷ ἔλευ-

ἄλλοτε κράτει τὰς εὐρύτερας σκέψεις. Κατὰ τὴν κρητικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866, κατὰ τὸν ρωσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1877, κατὰ τὴν εἰς τὴν νεότευκτον Βουλγαρίαν προσάρτησιν τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, ἐπιστρατευθέντος ἀτόπως καὶ ἀλογίστως τοῦ ἐλευθέρου κράτους, ἐν ἔτει 1885, καὶ ἐπὶ τέλους κατὰ τὸν ἐπονείδιστον πόλεμον τοῦ 1897, τὸ ἐλεύθερον κράτος, δεσποζόμενον ὑπὸ τῶν φατριῶν, δὲν ὑπῆρξεν εἰς κατὰστάσιν νὰ προνοήσῃ, νὰ πολιτευθῇ ἐπιδεξιῶς καὶ ἀποτελεσματικῶς, γενόμενον δὲ ὄργανον ξενικῆς πλεκτάνης, ἐστιγματίσθη ὑπὸ πᾶσαν ἐποχὴν ἐπὶ μεγίστη ζημίᾳ τῶν συμφερόντων τῆς ἀλυτρώτου πατρίδος, αὐτὸ τοῦτο ὁποβλήθη ἐπὶ τέλους ὑπὸ ξενικὴν οἰκονομικὴν κηδεμονίαν.

Ἐν τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ τοῦ ἐλευθέρου κράτους ἐκέκτητο πλεῖστα στοιχεία ζωῆς καὶ δραστηριότητος, δεξιῶς δὲ καὶ σκοπίμως διευθυνόμενος ἠδύνατο νὰ παραστήσῃ ἐπιφανῆς ἐκπολιτιστικὸν καὶ δημιουργικὸν πρόσωπον ἐν τῇ Χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου. Οἱ ἔξω τῶν συνόρων ὁμόφυλοι ὑπερορεοῦσιν ὑπὸ πᾶσαν ἐποχὴν ἐν τῷ ἀνταγωνισμῷ πρὸς τοὺς λοιποὺς λαοὺς τῆς Χερσονήσου. Καὶ ἐν τούτοις τὸ ἐλεύθερον κράτος ἐπὶ τὴν φάσιν αὐτοῦ κομματικὴν διεύθυνσιν ὑπέστησε προφανῶς κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην τριακονταετίαν ἀρτισουστάτων κρατῶν, οἷα ἡ Ρωμανία καὶ ἡ Βουλγαρία. Ἀμφότεραι αὗται αἱ χῶραι κατέστησαν ὑπὸ τὴν δεξιάν διεύθυνσιν σοβαρῶν κυβερνήσεων ἰσχυροὶ πολιτικῶν παράγοντες, οἵτινες δὲν δύνανται ἢ νὰ ληφθῶσιν ὑπὸ ἄρῃ καὶ βαρύνωσι τὴν πλάστιγγα ὑπὲρ ἑαυτῶν ἐν ἐνδεχομένῳ προσεχῶς διακανονισμῷ τοῦ ἀνατολικοῦ προβλήματος. Τί δύναται νὰ παρουσιάσῃ τὸ ἐλεύθερον κράτος, εἰς ὃ διατελοῦσιν ἀνατεθειμένα τὰ πανελλήνια δίκαια καὶ συμφέροντα; Οὐδὲν θετικὸν καὶ γενναῖον. Ὁ φατριασμὸς δὲν δύναται μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης νὰ ἀντιληφθῇ τῶν συμβαινόντων. «Οἱ Ἕλληνες στεροῦνται τοῦ αἰσθήματος τῆς πραγματικότητος», ἔλεγε μετὰ τὴν λήξιν τοῦ πολέμου τοῦ 1897 ὁ μαρκήσιος Σώλοβαρν. Ἔιχε δίκαιον. Τὰ μεγάλα ἔθρικά προβλήματα λύονται διὰ τῶν πραγμάτων, διὰ τῆς συγχρόνου ἐνεργείας, οὐχὶ δὲ διὰ τῶν ματαίων ἐπικλήσεων τῶν δαφνῶν τῆς προγονικῆς ἱστορίας. Οἱ λαοί, οἱ πιστεύοντες καὶ ἀφοσιούμενοι εἰς τὰ εἶδωλα τοῦ παρελθόντος, ὅσον καὶ ἂν εἴνε ταῦτα γοητευτικά, μαρτυροῦσιν ἑκφυλον χαρακτῆρα. Οἱ ζῶντες, οἱ ὑποσχόμενοι λαοὶ τῆς ἱστορίας, βασιζονται ἐπὶ τοῦ ἐνεστώτος, ἐπὶ τῆς πραγματικῆς αὐτῶν δυνάμεως.

Ὁ φατριασμὸς τοῦ ἐλευθέρου κράτους δὲν κατεινόησε τοῦτο. Ἄς

ἀναμνησθῶμεν ἓν μόνον ἐπεισόδιον τῆς τελευταίας τεσσαρακοντίας—τὸν ἀσυλλόγιστον καὶ βεβιασμένον πόλεμον τοῦ 1897. Ἰδρῦθη μυστικὴ ἔταιρεία πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ἐξεγείρῃ τὴν πατριωτικὴν εὐαισθησίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐλευθέρου καὶ ἀλυτρώτου. Ἐξώθει τὸ δημόσιον πνεῦμα πρὸς τὸν πόλεμον ἄνευ τῆς ἐλαχίστης τοῦ κράτους στρατιωτικῆς προπαρασκευῆς, ὑποδίκου ἔτι διατελοῦντος ἕνεκα τῆς μὴ ἐκπληρώσεως τῶν οικονομικῶν αὐτοῦ ὑποχρεώσεων πρὸς τοὺς δανειστάς.

— Ἀλλὰ λείπει ἡ δέουσα στρατιωτικὴ παρασκευὴ, ἐφώνησέ τις ἐν δμῶν πολιτικῶν συνωμοτῶν. — Καὶ πῶς θὰ πέσῃ ἡ Κυβέρνησις; Ἐπέσεν ἀληθῶς ἡ κυβέρνησις διὰ τῆς εἰσελάσεως τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων μέχρι τῶν Θερμοπυλῶν· ἀλλὰ μετ' αὐτῆς ἔπεσε καὶ κατεσπικώθη ἡ τιμὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Ἡ φαρτία δὲν ἠρυσθρίασε, δὲν συνεκινήθη ἐκ τῆς ἀτιμώσεως ταύτης. Ἐξακολουθεῖ ἡ αὐτὴ κατάστασις. Τὸ ἑλληνικὸν κράτος ἐορτάζει, ἀλλὰ δὲν ἐργάζεται, δὲν προσπαθεῖ νὰ ἐπανορθώσῃ τὰ λάθη τοῦ παρελθόντος, ἔστω καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμὴν περισυλλεγόμενον πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ἔθνικῶν αὐτοῦ ὑποχρεώσεων, ἕνεκα τῶν ὁποίων καὶ ἐδημιουργήθη διὰ μεγάλων θυσιῶν καὶ ἀγῶνων.

Ἀλλαχοῦ τὸ κόμμα, ὅσον καὶ ἂν παρεκτρέπηται πολλάκις ἐν τῶν πολιτικῶν ἀνταγωνισμῶν, διατελεῖ ὅπως δήποτε ὑπὸ τὴν σημαίαν κοινωνικῆς τινος ἢ πολιτικῆς ἀρχῆς. Δαμβάνει ἐν ὄνομα ἀπὸ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ πολιτικοῦ ἐγχειριδίου. Οἱ πολιτευόμενοι τιτλόφοροῦνται συντηρητικοί, προοδευτικοί, φιλελεύθεροι, ριζοσπαστικοί, κοινωρισταί, μοναρχικοί.

Οὐδὲν ἐκ τούτων συμβαίνει ἐν Ἑλλάδι. Αἱ φαρτίαι διατελοῦσιν ὑπὸ τὴν ἐξάρτησιν ἑνὸς προσώπου, ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου κατέρχονται εἰς τοὺς πολιτικοὺς ἀγῶνας. Προσωπολατρεία! τοιοῦτον εἶνε τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ πολιτικοῦ ἐκφυλισμοῦ, δι' οὗ ἐξεδηλώθη ὁ ἐξαχρειωθεὶς κοινοβουλευτισμὸς τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων.

Ἡ ὀργανωμένη ὀλιγαρχία ἀναγορεύει τὸν ὑπέρτατον αὐτῆς πορτίφικα, ἀκολουθεῖ αὐτόν, θαυμάζει, γεραίρει, ἐφ' ὅσον οὗτος ἐξυπηρετεῖ τὰ προσωπικὰ καὶ ἐπαρχιακὰ συμφέροντα τῶν ἀκολουθῶν του. Καθ' ἡν στιγμὴν ἡ πολιτικὴ ἐφεσία Ἄρτεμις, διὰ τῶν δεκάδων τῶν μαστιῶν αὐτῆς, ἀδυνατεῖ νὰ κορέσῃ τὴν ἀκόρεστον πλεονεξίαν τῶν ἀντιπροσώπων

τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὁ πολιτικὸς ποντίφιξ κατακρημνίζεται, διαδεχομένου αὐτὸν τοῦ ἔξω τῆς ἐξουσίας παραδοκοῦντος.

Τοιαύτη εἶνε ἡ εἰκὼν τῆς κοινοβουλευτικῆς Ἑλλάδος. Ἡ σύγχρονος πολιτικὴ ἱστορία αὐτῆς καταδικάζει ἀμειλίκιως διὰ τῶν πραγμάτων τὸν κοινοβουλευτισμὸν, οἷος ἐννοεῖται καὶ λειτουργεῖ. Ἐλάχιστοι οἱ τολμῶντες καὶ ἀντεπεξέλθωσι κατ' αὐτοῦ. Ἡ πλειοψηφία πτήσσει πρὸ τοῦ γοητευτικοῦ εἰδώλου. Ἄς διατελέσωσιν ἀκήρατοι οἱ θεσμοί, καὶ ἅς καταστραφῇ ἡ πατρίς !...

Προσβάλλω τὸν ψευδοκκοινοβουλευτισμὸν ἐξ ὀνόματος τῆς ἀληθοῦς, τῆς πραγματικῆς ἐλευθερίας. Δὲν ἐξασφαλίζει αὐτὴν τὸ δίκαιον μόνον τῆς ψήφου, καθ' ὃν τρόπον παρέχεται αὐτὴ εἰς τὸν ἵποψήφιον. Ἐλευθερία εἶνε ἡ ἐγγύησις καὶ ἡ ἐξασφάλισις τῶν δικαίων τῆς τιμῆς, τῆς ζωῆς, τῆς ἰδιοκτησίας. Ὑπὲρ τῶν δικαίων τούτων ἀγωνιζόμενος, καὶ πρωτίστως ὑπὲρ τῆς τιμῆς καὶ τῆς σωτηρίας τῆς πατρίδος, ἐπικαλοῦμαι παντὸς φιλοπατρίδος τὴν συνεργασίαν.

Ὁ κοινοβουλευτισμὸς διατελεῖ εἰς κατάστασιν χρεωκοπίας. Ὁλίγων πολιτῶν πρωτοβουλία δύναται νὰ τὸν ἀνορθώσῃ, νὰ τὸν ἠθικοποιήσῃ, νὰ τὸν ἐξαγνίσῃ.

Θέλω ἐκθέσῃ τὴν γνώμην μου διὰ τῶν προσεχῶν ἁριθρῶν.

ΙΔ'.

6 Μαΐου 1906

Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς εἶνε δημοκρατικός. Καθ' ὅλας τὰς περιόδους, εὐτυχεῖς ἢ δυστυχεῖς, τοῦ ἱστορικοῦ αἵτου βίου ἀείποτε ἐπέδειξε χαρακτηῖρα ἐλεύθερον καὶ ἀνεξάρτητον, ρέποντα πρὸς τὴν αὐτονομίαν. Ἀκόμη κατὰ τὴν τελευταίαν, τὴν θλιβερωτάτην πασῶν, περίοδον τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως ὁ δημοκρατικὸς χαρακτήρ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐξεδηλοῦτο ὑπεροχῆς καὶ πρὸ τῆς τυραννίας τῶν ἀλλαφύλων καὶ πρὸ τῆς κοινωνικῆς ὑπεροχῆς τῶν ὁμογενῶν, τῶν κεκτημένων ἰδιαιτέραν τινὰ προνομιοῦχον κατάστασιν, τουρκικῇ εὐνοίᾳ καὶ ἐπιεικείᾳ. Ἐγίνωσκε νὰ τιμᾷ τὴν ἀρετὴν· ἀλλὰ τὸν πλοῦτον, ἀλλὰ τὸ ψευδὲς ἐκεῖνο μεγαλεῖον, ὃ περὶ ἐπεδείκνυον οἱ ἄρχοντες τοῦ ἐναβρονόμενοι, κατεφρόνει παντοιοτρόπως, μὴ διστάζων νὰ ἐκδηλοῖ τὴν περιφρόνησίν του ἐν ἐκάστη στιγμῇ. Ἡ ἱεραρχία τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἔφερε δημοκρατικὸν χαρακτήρα· οἱ πολεμικοὶ ἀγωνίσταί τῆς

κατὰ τοῦ δυνάστου διαμαρτυρίας ἐξήρχοντο ἐκ τῶν σπλάγγνων τοῦ ἑλληνικοῦ γένους· οἱ λόγοι δὲν ἀνήκον εἰς τὴν τάξιν τῶν ψευδαρχόντων· κοτσαμπάσιδων· ἡ ἐμπορικὴ ἐπὶ τέλους αὐτοῦ τάξις ἀπετελεῖτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξ εὐδοκιμησάντων βιοπαλαιστῶν, οἵτινες διὰ τῆς φιλοπορίας αὐτῶν καὶ τῆς φε.δοῦς, ταξειδεύοντες καὶ ἐγκαθιστάμενοι ἐν ξένη γῆ, ἠθροίζον πλοῦτον, χρησιμοποιοῦμενον ὑπὲρ ἐθνικῶν, ἐκπαιδευτικῶν ἢ φιλανθρωπικῶν σκοπῶν. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς, μὴ λαμβάνων ὑπ' ὄψει τὴν καταγωγὴν τῶν ἀνδρῶν τούτων, ἀπέρεμεν αὐτοῖς τὰ πρωτεῖα ἐν τῇ ἐκτιμῇσει, ἀδιαφορῶν διὰ τὰς ἀμφιβόλους οἰκογενειακὰς περιγαμνὰς τῶν ἀξιούντων, δικαίῳ κοτσαμπασικῶ, τὴν πρωτοκαθεδρίαν ἐν τῇ κοινωνικῇ ἰσορροσίᾳ.

Ἀτυχεῶς ἀπὸ τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ συντάξεως καὶ ὀργανώσεως ὁ ἐλεύθερος ἑλληνικὸς λαὸς ἀπέβαλε τὸν δημοκρατικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα. Παρεδόθη εἰς τὴν ὀλιγαρχίαν, ἣς ἐξηντέλισεν αὐτὸν ἠθικῶς καὶ πνευματικῶς· ὑπέκλυρεν εἰς αὐτὴν, ἀντὶ πινακίου φακῆς ἀπηλλοτριώσε καὶ τὰ πολιτικὰ καὶ τὰ κοινωνικὰ αὐτοῦ δίκαια. Τὸ ἑλληνικὸν πολίτευμα εἶνε δημοκρατικὸν κατὰ μορφήν, ἀλλὰ κατ' οὐσίαν τυγχάνει, ἐν τῇ πραγματικῇ αὐτοῦ ἀναλύσει, πολίτευμα ὀλιγαρχικώτατον. Εἶπον ἤδη ἐν προηγουμένῳ ἄρθρῳ τῆς μελέτης ταύτης, ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐξασκεῖ τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ δίκαια κατὰ τὴν ὥραν τῆς ψηφοφορίας τῶν ὑποψηφίων του, μετὰ δὲ ταῦτα ὑποδου' οὔται εἰς τὴν φανλοτάτην διοικητικὴν ἀντιπροσώπιαν τοῦ κομματισμοῦ. Ἀπὸ τῆς ἐπαύριον τῆς ἐκλογῆς ὁ λαὸς οὐδεμίαν πλέον ἔχει σημασίαν καὶ δύναμιν· τὸ πᾶν εἶνε ὁ ἀντιπρόσωπος, ὁ β ο υ λ ε υ τ ῆ ς, αὐτὸς νομοθετικὴ, αὐτὸς ἐκτελεστικὴ ἐξουσία, καὶ ἐν τῷ δικαιώματι τούτῳ αὐτὸς παραβιαστὴς καὶ στραγγαλιστὴς τοῦ νόμου, ἀληθὲς μεγαθήριον, Δ ε β ι ἰ ὅ α ν, ἀποπνίγων καὶ ἀπορροφῶν εἰς αὐτὸν εἰς τὴν πολιτείαν καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ βούλησιν καὶ ἐξουσίαν.

Ὁ ἱστορικὸς Θεουκιδίδης ἐχαρακτῆριζε τὴν ἐπὶ Περικλέους πολιτείαν τῶν Ἀθηναίων ὡς «λόγῳ μὲ δημοκρατίαν, ἔργῳ δὲ τὴν τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχήν». Καὶ ἀγαθὸν μὲν βεβαίως τὸ τοιοῦτο καὶ ἐπωφελές, ἀλλ' ἐν τῇ πραγματικότητι ἐγκυμονεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κινδύνους, διακυβευομένης ἐκ τῆς ἀδρανείας καὶ τῆς ἀναισθησίας τοῦ λαοῦ αὐτῆς τῆς τιμῆς καὶ ὑπάρξεώς του. Ἐν τῇ συγχρόνῳ Ἑλλάδι ἡ πολιτεία, ὅσῳ ἕως συνθήκας λειτουργεῖ, ἕνεκα τῆς ἀδρανείας καὶ τῆς ἀνοχῆς τῶν παραγόντων αὐτῆς, τῆς βασιλείας καὶ τοῦ λαοῦ, ἡ πολιτεία λόγῳ

μὲν εἶνε δημοκρατία, ἕτε κατ' ἐπίφασιν ἀπορρέουσα ἀπὸ τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας καὶ τῆς λαϊκῆς βουλήσεως, ἔργῳ δὲ ὀλιγαρχία.

Πρέπει ν' ἀναδράμη τις εἰς συγγραφεῖς, πραγματευθέντας περὶ τῶν ἰσπανοαμερικανικῶν πολιτειῶν, διὰ τὰ εὖρη ἀντάξια πρότυπα τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου. Ἄλλ' ἐν ταῖς πολιτείαις ἐκείναις ὑπάρχουσιν αἰτία ριζικά, ὧν ἕνεκεν ἐπῆλθεν ἡ κατάπτωσις καὶ ἡ ἐξαχρείωσις καὶ τοῦ πολίτου καὶ τοῦ πολιτεύματος. Ἐπὶ παραδείγματι ἡ ἀργεντινὴ κοινωμία, κορᾶμα ἰσπανικοῦ καὶ αὐτόχθονος αἵματος, πλημμελῆς ὀργανισμὸς, ἐκ φάυλης μίξεως εὐγενοῦς καὶ διεφθαρμένου αἵματος, στερεῖται, κατὰ τὴν ἔκφρασιν διακεκοιμένου συγγραφέως, καὶ βουλήσεως, καὶ ἠθικότητος, καὶ ἐνεργείας. Οἱ τόποι οὗτοι, ἀφηγεῖται ὁ αὐτὸς συγγραφεύς, διατελοῦσιν ὑπὸ τὴν σιδηρᾶν πυγμὴν προέδρων, ἐξασκούντων αὐτοκρατορικὴν ἐξουσίαν, ὡς αἱ ἐν Ἑλλάδι πρωθυπουργοί, οὐχ ἴστων ἀπόλυτον τῆς τοῦ Τσάρου πασῶν τῶν Ρωσσιῶν. Τὸ προσωπικὸν τῆς διοικήσεως ἀποτελεῖται ἀποκλειστικῶς ἐκ δημιουργημάτων αὐτῶν. Οἱ πολῖται ψηφίζουσι κατ' ἰδίαν βούλησιν, ἀλλ' οὐδαμῶς λαμβάνεται ὑπ' ὄψει ἡ ψῆφος αὐτῶν. Κατ' ὄνομα μόνον τυγχάνει δημοκρατία ἡ ἀργεντινὴ πολιτεία· πράγματι εἶνε ὀλιγαρχία ἀνθρώπων, ἐμπορευομένων τὴν πολιτικὴν.

Ἀμφιβάλλω, ἂν ὑπάρχη διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἀθλίων τούτων πολιτειῶν καὶ τῆς ἡμετέρας. Τὸ πολιτεύεσθαι, τὸ πράττειν τὰ πολιτικὰ παρ' ἡμῶν, κατέστη ἐπάγγελμα ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν, κληρονομικῶς μεταβιβαζόμενον ἀπὸ τοῦ πατρὸς εἰς τὰ τέκνα, εἰς τοὺς ἐξ αἵματος καὶ ἐξ ἀγγιστείας συγγενεῖς. Διότι πολλὰκις ἐν τισιν ἐπαρχίαις ἡ βουλευτικὴ ἔδρα προσφέρεται καὶ ἀντὶ προικὸς εἰς τοὺς ὀργῶντας πρὸς τὰ πολιτικὰ γαμβροὺς. Ἄλλ' ἐν γένει ἡ ψῆφος τοῦ συντογματικοῦ Ἑλληνοῦ πολίτου, τοῦ ἀγρόπνου φύλακος τῶν θεσμῶν τῆς πολιτείας, δὲν ἀνήκει εἰς αὐτόν, ἀλλ' εἰς τὸν κομματάρχην, ἐκβιάζοντα αὐτὴν διὰ πολλῶν καὶ ποικίλων μεθόδων, ἀλλὰ πρωτίστως διὰ τῆς διοικητικῆς ἐπιβολῆς καὶ τρομοκρατίας.

Καὶ ἐν τούτοις ὁ ἐλεύθερος οὗτος ἑλληνικὸς λαός, τὸ θῦμα καὶ τὸ ἔρμαιον τῆς ὀλιγαρχικῆς φανλότητος, δὲν ὁμοιάζει πρὸς τοὺς ἐκπεφυλισμένους ἐκείνους λαοὺς τῶν ἰσπανοαμερικανικῶν δημοκρατιῶν, τοὺς ἑστερημένους πίσεως βουλήσεως, ἠθικότητος καὶ ἐνεργείας. Τοῦναντίον μάλιστα. Οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι τῆς Πελοποννήσου, οἵτινες πτήσσουσι πρὸ τοῦ κομματάρχου, ψηφοφοροῦντες κατὰ τὰ συμφέροντα αὐτοῦ, ἀγροῦ θοῦντες αὐτὸν ἀνευ βουλήσεως καὶ ἐνεργείας, αἱματοκυλιόμενοι πολλὰκις

ὑπὲρ τοῦ κόμματος, εἶνε ἄξιοι πάσης τιμῆς καὶ ἀναγνωρίσεως. Δυσφοροῦντες ἐπὶ τῇ ὑφισταμένη ἀνομίᾳ, ἐν τῷ κινδύνῳ τῆς ζωῆς αὐτῶν καὶ τῆς ἰδιοκτησίας, ἐκπατρίζονται μεταναστεύοντες εἰς τὴν βόρειον Ἀμερικὴν, τὴν Αὐστραλίαν, τὴν μεσημβρινὴν Ἀφρικὴν καὶ ὅπου ἀλλαγῶν. Ὑπὸ τὴν αἰγίδα διαφόρων νόμων, τιμώντων, ἀναγνωρίζοντων καὶ ἐξασφαλίζοντων τὸ δίκαιον τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ πολίτου, αὐτοστιγμὴ μεταμορφοῦνται εἰς τελείους ἐλευθέρους πολίτας, ἐν πλήρει συνειδήσει τῆς ἠθικότητος αὐτῶν καὶ τῆς ἐνεργείας. Δημιουργοῦσι κοινότητάς, ἰδρύουσιν ἐκκλησίας, σχολεῖα, ἀποστέλλουσιν εἰς τὴν πατρίδα ἐστίαν τὰ ἀποταμιεύματα τῆς φιλοπονίας αὐτῶν καὶ τῆς ὀλιγαρχείας, μίαν μόνην φιλοδοξίαν ἔχοντες, ἓνα διακαῆ πόθον—να καταστῶσιν ἀπὸ τῆς ξένης γῆς μεγάλοι Ἕλληνες πολῖται, ἔθνικοι εὐεργεταί.

Πόθεν προῆλθεν ἡ μεταμόρφωσις αὕτη; Δὲν εἶνε δυσχερῆς ἡ ἐξήγησις. Τὸ φυσικὸν περιέχον τῶν χωρῶν, ἐν αἷς ἐγκατέστησαν, ὑπὸ πάσας τὰς ἐπόψεις ὑποδεέστερον τοῦ ἑλληνικοῦ, δὲν συνετέλεσεν, ὡσεὶ διὰ θαυματουργοῦ δυνάμεως, εἰς τὴν μεταμόρφωσιν· οὔτε ἡ ἐπικοινωνία μετὰ τῶν ἄλλων λαῶν, πολλοὶ ἐκ τῶν ὁποίων εἶνε κατώτεροι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἡ ἰσχὺς τοῦ νόμου καὶ ἡ ἐξ αὐτοῦ ἀπορρέουσα ἰσονομία, ἡ ἀσφάλεια τῆς ζωῆς καὶ τῆς περιουσίας. Ἐντεῦθεν ἡ ἐξήγησις τοῦ φαινομένου τούτου, ἤμισα βεβαίως τιμητικοῦ διὰ τὴν ἑλληνικὴν πολιτείαν καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ λειτουργοῦντας θεομούς.

Ὑπὸ τοιαύτας θλιβερὰς συνθήκας ἐξελλίσσεται τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα ἐν Ἑλλάδι. Ἀπόλυτον ὀλιγαρχικόν, ἐκπροσωπούμενον ἐν τῷ βουλευτηρίῳ διὰ τοῦ βουλευτοῦ. Πρὸ τῆς βουλήσεως αὐτοῦ κάμπτεται πᾶσα ἐξουσία καὶ πᾶς νόμος. Ἐ γ ὦ εἶ μ α ι ἡ ἐ ξ ο υ σ ί α! ἐβροτοφῶναι πρὸ τῶν στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν ἀρχῶν ὑποψήφιος βουλευτῆς κατὰ τὰς τελευταίας ἐκλογάς. Οὐδεμίαν τὸ τοιοῦτο δύναται νὰ ἐμποιήσῃ ἐντύπωσιν ἢ κατάπληξιν εἰς τοὺς ἀκροωμένους. Τὰ πάντα εἶνε συνήθεια, καὶ αὕτη ἡ παραβίασις τῶν νόμων.

Δὲν τολμῶ κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην, σταματᾶ ἡ χεὶρ μου, ν' ἀντιγράψω τὴν φοβερὰν ὄσον καὶ θλιβερὰν εἰκόνα τοῦ Ἑλληνικοῦ βουλευτοῦ, ἣν ἔγραψεν, ἐκ τοῦ φυσικοῦ βεβαίως, ὁ ἀλησμόνητος Ἀναστάσιος Βυζάντιος. Παραπέμπω τοὺς περιέργους ν' ἀναφυλλίσωσι τὰ ἐν Τεργέστη ἐκδοθέντα ἔργα του, σταματῶντες εἰς τὴν 110ην σελίδα. Ζητῶ συγγνώμην παρὰ τῶν ἀναγνωστικῶν μου. Ἄλλως οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν

δὲν ἔχουσι ἀνάγκην τῆς ἀντιγραφῆς ταύτης. Ἄς ἀναζητήσωσι τὰ τελούμενα ἐν τοῖς παρασκηνοῖς τοῦ βουλευτηρίου καὶ τῶν διοικητικῶν ἄρχων τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους.

Πόθεν τὸ φαινόμενον τοῦτο ; Πῶς κατωρθώθη ἡ καθολικὴ ψηφοφορία νὰ δημιουργήσῃ καὶ νὰ συντηρῇ τὸ ὀλιγαρχικὸν τοῦτο ἐξουθένωμα, ὑφ' ᾧ στεγάζεται ἡ ἑλληνικὴ πολιτεία ; Τὸ δόγμα τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας εἶνε κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους καιροὺς ἡ κινητήριος δύναμις τῶν κοινωνικῶν, ἰσχυρότερον παντὸς θρησκευτικοῦ δόγματος. Μικροὶ καὶ μεγάλοι λαλοῦσι περὶ τοῦ δόγματος μετὰ σεβασμοῦ. Οἱ μεγάλοι αὐτοκράτορες, ὁ μέγας Πέτρος τῆς Ρωσσίας, ὁ βασιλεὺς ἡλῖος τῆς Γαλλίας, ὁ μέγας Βοναπάρτης τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασεως δὲν ἐτιμῆθησαν ἐπὶ τοσοῦτον, δὲν ἐκηρύχθησαν ἐπὶ τοσοῦτον ἀλάνθαστοι καὶ ἀναμίμητοι, ὅσον ἡ αὐτοκράτειρα πάνδημος ψῆφος. Ἡ ψῆφος αὕτη ἀνήκει εἰς τοὺς κατέχοντας αὐτήν, εἰς τὸν λαόν, εἶνε δίκαιον αὐτοῦ καὶ ἰδιοκτησία. Καὶ ὅμως ποιεῖται τοσοῦτον εὐτελεῆ χρῆσιν τοῦ δικαίου αὐτοῦ ὁ ἑλληνικὸς λαός. Δὲν ψηφίζει κατὰ συνείδησιν, ἀλλ' οὔτε κατὰ συμφέρον. Ψηφίζει κατ' ὑποβολήν. Ἐν τούτῳ κείται ἡ φαύλη λειτουργία τῆς πάνδημου ψήφου ἐν Ἑλλάδι.

Καὶ τοῦτο, διότι πᾶσα ἄλλη ἀντίρροπος δύναμις ἀδρανεῖ ἐξ ἐλλείψεως πολιτικοῦ συναισθήματος. Οὕτως ἀπέμεινεν ἡ ἐξάσκησις πίσεως πολιτικῆς ἐξουσίας εἰς τὸν ἐξ ἐπαγγέλματος βουλευτήν. Ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία συμμορφοῦται κατ' ἀνάγκην πρὸς τὰς ὑπ' αὐτοῦ διδομένας σημειώσεις, διατάγας, περὶ τοῦ διορισμοῦ, τῆς ἀπολύσεως, τῆς μεταθέσεως τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ δημοσίου λειτουργοῦ. Πρὸ τινων ἐτῶν μάλιστα, ἐπὶ τῆς διοικήσεως κοινοβουλευτικωτάτου τινὸς ὑπουργείου, ἐπῆρχεν ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ πρωθυπουργοῦ διευθυνομένῳ ὑπουργεῖῳ βιβλίον, ἐν ᾧ ἐσημειοῦντο τὰ παρ' ἐνὸς ἐκάστου βουλευτοῦ λαμβανόμενα ρουσφέτια. Ἐκαστος ἐδικαιοῦτο ἐπὶ ὄρισμένον ἀριθμὸν ὑπαλλήλων. Εἰς βουλευτήν, ζητήσαντα περισσότερα, ἐδόθη ἡ ἀπάντησις ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πρωθυπουργοῦ : — Ἐλάβετε περισσότερα τῶν ὅσων δικαιοῦσθε. Ἄρνησις ψήφου ἐν τινι νομοσχεδίῳ, ἐκουσία ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῆς Βουλῆς ἐν στιγμαῖς κομματικῆς κρίσεως δίδει εἰς τὸ ὑπουργεῖον τὸ δικαίωμα νὰ λάβῃ ὀπίσω τὰς παροχάς.

Ταῦτα πάντα ἐν ὀνόματι τῶν θεσμῶν τοῦ Συντάγματος.